

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

**ЮРІЙ М. Ф. УКРАЇНА НАЙДАВНІШОГО ЧАСУ – XVIII СТОЛІТТЯ:
ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ КОНТЕКСТ ПІЗНАННЯ / М. Ф. ЮРІЙ, Л. М. АЛЕКСІЄВЕЦЬ,
Я. С. КАЛАКУРА, О. А. УДОД. – ТЕРНОПІЛЬ: АСТОН, 2012. – КН. I. – 700 С.**

Пізнання історії існують на різному рівні. Без сумніву, що нам треба мати свою національну історію, і ми мусимо її творити. Але вона повинна бути у згоді із загальносвітовою. Головна проблема сучасності, що часто українська історія трактується без такої згоди. Та й в європейській літературі досі зустрічаємо ігнорування української історії. У зв'язку із подальшими пошуками розв'язок, де було би місце для української історії у світовій, а світової – в Україні, є потреба в новій потрактовці національної історії поглядом із XXI століття.

Не один історик, який брався за виклад історії України, перед її написанням створював свою версію, на основі власного історіософського методу. Згадаймо хоча б, відомі концепції М. Грушевського, В. Липинського, чи ту ж марксистську історіографію. І незважаючи на це, відкритими залишаються питання, які торкаються загальних ліній, за якими має відтворюватись історичний процес в Україні, Європі й світі. Зрештою, залишається відкритим питанням, яка історія має домінувати сьогодні: розповідна, історіософська, з акцентом на людину, чи на суспільство?.. Власне,

автори рецензованої монографії вважають найсуттєвішими серед сучасних дискусій про сенс історії як науки принаймні два питання: чи існує єдине минуле, про яке історик повинен говорити правду, чи воно розпадається на нескінченну множинність “історій”, що підлягають тлумаченню і вивченню? Та чи має дослідник можливість досягнути справжній сенс минулого і сказати правду про нього?

Проблема пошуку місця України у цивілізаційній системі, дослідження всіх аспектів проблеми цивілізаційної ідентичності України сьогодні – актуальна як ніколи. Це зумовлено принаймні трьома основними чинниками: концептуальним, політичним та економічним. Зрештою, й вироблення обґрунтованих стратегічних напрямків державної політики неможливе без визначення місця країни в системі цивілізацій.

Концептуальний чинник полягає передусім у тому, що у постсоціалістичних країнах після відмови від марксизму як офіційної теоретико-методологічної основи суспільно-гуманітарних наук ці країни залишилися без будь-якого визначеного ідейного підґрунтя. На зміну формаційному підходу, безумовно застарілому і непродуктивному, стихійно почали приходити західні теорії, але здебільшого сприйняті фрагментарно і безсистемно. Серед них і цивілізаційний підхід – далеко не універсальний, і ще недостатньо розроблений.

Політичний чинник актуалізації теорії цивілізаційного процесу пов'язаний з тим, що протистояння у світі сьогодні набуває дедалі виразніших ознак так званого “зіткнення цивілізацій”.

Економічний фактор актуалізації досліджень у галузі цивілізаційної теорії полягає в тому, що у сучасному світі успіху досягають ті країни, які знайшли оптимальні форми поєднання власної традиційної соціокультурної системи з новітніми продуктивними досягненнями у науково-технологічній сфері. Ті держави, які некритично сприймали рекомендації західних фінансових установ, передусім МВФ, не адаптуючи їх до своїх, конкретних умов, зазнали краху. Програють ті країни (серед них і Україна), котрі не ставлять собі за мету трансформувати західний досвід з урахуванням власної цивілізаційної специфіки.

Тож усвідомлення місця України в системі світової цивілізації підносить цивілізаційне пізнання України в часовому та просторовому вимірах до особливо актуальних проблем історії України, має не лише теоретичне, а й першорядне практичне значення.

У цьому зв'язку не може не викликати пізнавального інтересу і наукового резонансу колективна праця відомих українських істориків – Михайла Юрія, Лесі Алексієвець, Ярослава Калакури, Олександра Удода – “Україна найдавнішого часу – XVIII століття: цивілізаційний контекст пізнання”, у котрій викладено історіософський погляд на сутність та особливості цивілізаційного пізнання давньої, середньовічної та ранньомодерної України. Власне праця є результатом спільного наукового проекту “Україна: цивілізаційний контекст пізнання” Академії наук вищої школи України, Науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії МОНМС України, Інституту історії України НАН України, Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОНМС України та кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка.

Швидкі та часто непередбачувані зміни, що відбуваються в сучасному світі й Україні, пошуки нею власної ідентичності, цілком логічно поставили перед дослідниками передусім питання про цивілізаційний вимір України: між Сходом і Заходом. Вирішуючи його, автори мусіли звернутися до цілого комплексу таких непростих запитань, як традиційне суспільство і традиційна культура, етно- та націогенез українців, формування міфологічної та релігійної свідомості, соціокультурних засад державності, розглянути співвідношення української і візантійської традицій, показати ренесансні процеси в контексті зародження козацтва і міжцивілізаційних впливів, соціодинаміку державності України, розкрити причини кризи та маргіналізації української ідентичності в добу руїни та чужоземного панування.

Власне ті фундаментальні питання, що ставляться авторами праці ще у вступній її частині, а саме, хто ми такі, звідки ми, чого ми хочемо, що ми для цього маємо знати, що маємо робити, на кого можемо покладати надію? та коли, ким і для чого винайдене історичне знання? (с. 6–11) теж спонукали до пізнання України саме у такому – світоглядному, історіософському, модерному та цивілізаційному контекстах. І одним із аспектів такого пізнання автори вважають співвідношення, що виражається через опозицію “гуманітарне і соціальне”, “матеріальне і духовне” (с. 29).

Досі основна увага істориків Східної Європи у питаннях вироблення її схеми зосереджувалася на таких основних моментах: культурні впливи романо-германського (католицького) та візантійського (православного) світів на народи Східної Європи; протистояння Схід–Захід, де під Сходом розумілися Росія і ті країни, що зазнали її домінуючого впливу, а під Заходом – ті, що зазнали впливу культури західноєвропейських земель.

Українська історіографія зафіксувала різні оцінки обох центрів у плані порівняльного аналізу культурно-цивілізаційних впливів на творення української історії. Згадаймо, хоча б історіософські узагальнення І. Кривецького, котрі базувалися на концепції двох центрів – Київщини і Галичини–Волині. Історик вважав, що на західноукраїнських землях створився окремий виразний український національний тип. Підкреслюючи саме національний характер цього типу, І. Кривецький стверджував, що Галичина і Волинь упродовж майже всієї української історії були не пересічними українськими провінціями чи окраїнами, а метропольними землями України, які ні в чому не поступалися Київщині [1]. Натомість, у всіх працях С. Томашівського прослідковується ідея про тяглість зв'язків із Заходом і т. зв. “неісторичність” візантійської церковної традиції на українських землях, про перерваність її на західноукраїнських, а відтак, вимушеність (через складну міжнародну політичну гру) зв'язків із Візантією [2].

Маємо низку й сучасних поглядів на це питання в оцінці як українських (І. Лисяка-Рудницького, О. Гуржія, М. Котляра, С. Плохія, В. Смоля, П. Саса, І. Шевченка, Н. Яковенко та ін.), так і зарубіжних істориків, зокрема, польських (Є. Клочовський, В. Серчик, Т. Хинчевська-Геннель), котрі визнають приналежність Польщі до західної

християнської цивілізації та водночас відмінності її історичного шляху від західноєвропейського внаслідок порубіжного положення між Заходом і Сходом. Річ Посполита, здійснюючи свою колонізацію Східної Європи щодо Заходу і Сходу, була політично і духовно самодостатньою й мала потенціал для творення особливої проміжної цивілізації. Найбільш радикальні прибічники цієї концепції захищають тезу, згідно з якою права Польщі щодо руських земель і Литви виникають із цивілізаційних заслуг. Стосовно російських наукових досліджень, то більшість всі науковці тією чи іншою мірою дотримуються однією думки: Україна – це частина Росії і, відповідно, належить до східної цивілізації (с. 544).

Так, кожна нація – це унікальна цивілізація (дозволимо собі так сказати). І автори пропонованої читачу праці схиляються до думки, що Україна – це самостійна цивілізація, яка співвідносна зі східноєвропейською (с. 13). “Звичайно, Україна може вибирати. Це – Схід або Захід. Схід – вже було. Захід – свобода вибору ідентичності. Як до цього прийти? Змінити свою ментальність – важко і довго, хоча є й інший варіант – це гуманізація знання, яке б сформувало відповідне морально-етичне обличчя суспільства” (с. 28). Остання думка особливо імponує. Слід погодитись, що в українському суспільстві процеси історичного перетворення досі не завершилися, не відбулося переходу від традиційного соціуму до сучасного, як це сталося у більш “вдалих” християнських країнах, де все суспільство побудоване на виборі. В Україні проблема вибору обмежена. Яке соціально-культурне і морально-етичне становище особистості у ній? (с. 28). Відтак, українська культура сьогодні має два рівні: історично первинний – традиційний, та самостійний, що сформувався під час процесів модернізації (починаючи з XVII ст.), котрий взаємодіє з культурою базового рівня (с. 12).

На думку авторів, українська культура, сформувавшись як принципово погранична, може надалі характеризуватися тією обставиною, що на відміну від “класичних” цивілізацій, стратегічна роль у ній належить не культурному синтезу, а культурному симбіозу, який став її головним культуроутворюючим механізмом (с. 547).

Внаслідок об’єктивних причин цивілізаційного синтезу українська цивілізація не має єдиної підстави. На просторах України зустрічаються і складним чином взаємодіють західні й східні (в особі російських соціокультурних особливостей) феномени зрілої монотеїстичної культури й архаїчна свідомість. У межах української цивілізації агрегуються елементи, що не складаються поки що у високо інтегроване ціле.

Окреслюючи цивілізаційне місце України серед сім’ї європейських народів, автори наголошують, що біля витоків української цивілізації лежать дві традиції – східнослов’янська язичницька і християнська візантійська. Знаходячись у географічних межах Європи, Україна належить до християнського світу і в цьому розумінні відноситься до європейського цілого, оскільки домінантою її цивілізаційної приналежності є православ’я (с. 121–122). Додамо, оскільки це концептуально, що під цивілізацією, дослідники розглядають особливі прояви всесвітньоісторичного процесу, єдиного й одночасно розчленованого людства, історії, що породжує різницю в якості своїх етапів і форм (с. 93).

Не може не привернути нашої уваги образ “іншого” в становленні української цивілізаційної ідентичності. Власне автори присвятили цьому аспекту окремий параграф монографії (с. 537–557), у котрому з’ясовують причини утвердження традиції, коли українська протонаціональна свідомість зазнавала суттєвих світоглядних деформацій та істотних впливів з боку польського і московського потоків історичної ментальності, чужих морально-етичних принципів та ідеалів (с. 555). Внаслідок цих процесів, особливо на землях, підвладних Московщині, відбувалася деформація національної свідомості українського народу, особливо духовної еліти, яка долучилася до формування нового цивілізаційного простору – Російської імперії. У підсумку, автори стверджують, що результатом роботи православних, українських, першочергово, київських культурно-церковних діячів кінця XVI – початку XVIII ст. став самобутній синтез західних, у переважно католицько-центральноєвропейських формах, і місцевих, національних традицій на стійкому фундаменті

православ'я, оновленого і розвиненого відповідно до вимог часу. Цей, без перебільшення, культурно-просвітницький подвиг забезпечив можливість становлення і подальшого розвитку української цивілізаційної ідентичності (с. 558).

Авторський задум і їх цільові установки безумовно характеризуються новаторством. Дослідники прагнуть ознайомити читачів з витоками, зародженням і найважливішими етапами пізнавальної діяльності українського народу в контексті цивілізаційного підходу, осягнути діалектику культури і цивілізації в українознавчому вимірі, основні парадигми історії української державності з метою дедалі повнішого використання історичного досвіду та інтелектуальних надбань українського народу на сучасному етапі його життя. І з-поміж низки теоретичних праць відомих сьогодні українських істориків – В. Гончаревського, О. Реєнта, В. Ткаченка, В. Скоблика, Л. Зашкільняка, Б. Глотова, В. Потульницького, Н. Яковенко та ін. [3], у котрих зроблені спроби цивілізаційного осмислення минулого і сучасного України – рецензоване видання яскраво вирізняється системністю, фундаментальністю, глибиною та оригінальністю вирішення окреслених питань.

Автори дослідження опрацювали широке коло студій з історії України, а також здобутки галузевих наук (етнології, етнографії, філософії, правознавства, філології, соціальної психології тощо), вивчили й систематизували широке коло матеріалів музейних колекцій. У сформованому джерельному комплексі представлено, головним чином, оповідні джерела, але в ньому фігурують етнографічні, зображальні, лінгвістичні, картографічні та інші свідчення, залучено й електронні ресурси з інтернету.

Ми не характеризуємо докладно кожен розділ монографії. Залишимо інтригу і для читача. Тож читайте, і насолоджуйтесь... цивілізаційним пізнанням України – однієї з найдавніших і найбагатших цивілізацій. А нам залишається з нетерпінням чекати на вихід другої книги цього наукового проекту.

**Олексій Сухий (Україна),
Ірина Федорів (Україна)**

Список використаних джерел

1. *Кревецький І.* Галичина і Волинь в українській історії і історіографії // Історичний Вісник. Орган студентів-істориків Українського університету у Львові. – Львів, 1923. – Ч. 2–3 // Центральний державний історичний архів України у м. Львові, ф. 397, оп. 1, спр. 38, арк. 6–12.
2. *Томашівський С.* Церковна унія і українська національна ідея // Нова зоря. – Львів, 1929. – Ч. 65. – С. 2–3.
3. *Гончаревський В.* Цивілізаційний підхід до визначення соціокультурної ідентичності України в сучасній вітчизняній історіографії // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. – Вип. 97. – 2009. – С. 12–15; його ж. Цивілізаційний підхід до історії: сучасний український досвід (1991–2009). – К.: Логос, 2011. – 220 с.; *Ткаченко В., Реєнт О.* Україна на межі цивілізацій (історико-політологічні розвідки). – К., 1995; *Скоблик В.* Історія Русі-України XI – XVIII ст. у контексті міжцивілізаційних відносин // Український історичний журнал. – 1998. – № 5; *Удод О.* Історія і духовність. – К.: Генеза, 1999. – 145 с.; *Зашкільняк Л.* Україна в системі світових цивілізацій // Пам'ять століть. – 1997. – № 1. – С. 4–10; *Потульницький В.* Україна і всесвітня історія: Історіософія світової та української історії XVII – XX століть. – К.: Либідь, 2002. – 480 с.; *Глотов Б.* Культурно-цивілізаційна ідентифікація українського народу. – Д.: Моноліт, 2002. – 218 с.; *Яковенко Н.* Политическая субъективность масс. – М.: Новый хронограф, 2009.